

РОЗДІЛ 5

Прижиттєві видання творів Іллі Мечникова: шляхи надходження до фондів Наукової бібліотеки Одеського університету

У Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова зберігається порівняно невелика, але цінна колекція примірників прижиттєвих видань Іллі Мечникова. Колекція прижиттєвих праць видатного вченого налічує 26 назв у 34 примірниках, надрукованих у 1865–1915 рр. До колекції входять оригінальні видання німецькою, російською та французькою мовами, а також переклади наукових праць І. Мечникова польською мовою. До складу колекції можна віднести й різноманітні наукові монографії та підручники інших дослідників, в яких І. Мечников виступав науковим редактором, автором передмов, консультантом та перекладачем (повний перелік друкованих праць І. Мечникова, що зберігаються у Науковій бібліотеці Одеського національного університету, розміщено у Додатках – «*Біобібліографічний покажчик*»).

Дослідження видатних діячів науки і культури є окрасою будь-якої бібліотеки, вони підвищують значущість бібліотечного фонду та свідчать про престижність книжкового зібрання. Безумовно, прижиттєві примірники видань одного з засновників еволюційної ембріології, порівняльної патології, мікробіології та імунології, лауреата Нобелівської премії 1908 р. І. Мечникова, що містять його фундаментальні наукові відкриття та дослідження, є частиною національного культурного надбання та входять до Державного реєстру книжкових пам'яток України [26].

Докладно біографію Іллі Мечникова, особливо одеського періоду, розглянуто у попередніх розділах цієї монографії. Наше завдання полягає в тому, щоб проаналізувати колекцію прижиттєвих видань І. Мечникова та простежити шляхи надходження книжок до фондів бібліотеки найстаршого закладу вищої освіти Півдня України.

Шляхами поповнення бібліотеки будь-якого закладу освіти є: 1) централізована закупівля навчальних посібників та наукової літератури за рекомендацією Міністерства освіти та науки; 2) книгообмін та безкоштовна розсилка книг на користь університетської бібліотеки науковими, науково-дослідними та освітніми закладами; 3) дари приватних осіб. У нашому випадку був ще один важливий шлях поповнення книжкового фонду університетської бібліотеки – 4) надходження примірників із «розпорошених» колекцій, які потрапили до університетської бібліотеки без відома колишніх власників (приватних осіб чи організацій).

Основну інформацію про шляхи поповнення університетської бібліотеки (з 1865 р.) надають важливі джерела – Фундаментальні каталоги (або Інвентарні книги). Подібна документація велась у всі періоди функціонування бібліотеки. Кожна книга Фундаментального каталогу фіксувала надходження до бібліотеки: придбання у комісіонерів, дари приватних осіб та результати книгообміну з різноманітними установами. Таким чином, завдяки бібліотечним інвентарним номерам на книжках університетської бібліотеки зазвичай можливо встановити час та джерело надходження примірника до фонду книгозбірні (за умови збереження «історичного» інвентарного номеру на конкретному примірнику).

Друге важливе джерело інформації – власницькі ознаки (автографи, дарчі написи – інскрипти, печатки приватних осіб та різноманітних установ, ярлики книгопродавців тощо), наявні на більшості примірників. Власницькі ознаки дозволяють дослідити історію побутування конкретного примірника, колишніх власників книги та окреслити коло їх знайомств та професійні контакти.

Наявні примірники наукових праць самого І. Мечникова та видання, в яких він був редактором та автором передмов, можна умовно розділити на декілька груп за хронологією їх потрапляння до університетської бібліотеки¹.

Штамп бібліотеки
ІНУ

До **першої групи** віднесемо примірники з бібліотеки Університету в імперський період (1865–1917). Всі вони супроводжуються офіційними печатками бібліотеки «БИБЛИОТ. ИМПЕРАТ. НОВОРОСС. УНИВЕРСИТЕТА». Перше дослідження І. Мечникова, що потрапило до університетської бібліотеки – магіс-

¹ Бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова за 208-річну історію існування пройшла складний шлях різноманітних реорганізацій, неодноразово змінювала свою назву та підпорядкування: 1) бібліотека Імп. Рішельєвського ліцею (1817–1865); 2) бібліотека Імп. Новоросійського університету (ІНУ; 1865–1917); 3) бібліотека Новоросійського університету (НУ; 1917–1920); 4) Головна бібліотека вищої школи Одеси (1920–1923); 5) Центральна наукова бібліотека (ЦНБ; 1924–1930); 6) об'єднана Одеська державна наукова бібліотека (1930–1933); 7) з 1933 р. – університетська бібліотека (1933–1945 – бібліотека Одеського державного університету; 1945–1999 – Наукова бібліотека Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова; з 2000 р. і по теперішній час – Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова).

терська дисертація про клас високоорганізованих морських моллюсків, в якій йшлося про генетичний зв'язок між нижчими та вищими тваринами, «Історія ембріонального розвитку SEPIOLA» (*История эмбрионального развития SEPIOLA. СПб., 1867*) – було занесено до Фундаментального каталогу університетської бібліотеки 20.07.1867 р. [1, с. 296–297]. Докторська дисертація І. Мечникова з зоології, присвячена розвитку одного з ракоподібних, «Історія розвитку NEBALIA : порівняльно-ембріональний нарис з двома таблицями креслень» (*История развития NEBALIA : сравнительно-эмбриональный очерк с двумя таблицами чертежей. СПб., 1868*) надрукована окремих додатком до 12-го тому «Записок Імп. академії наук», надійшла до бібліотеки Університету в 1869 р. [1, с. 381–382].

Ці книжкові надходження у Фундаментальному каталозі було позначено бібліотекарями Університету під керівництвом В. Шишковського як дари Санкт-Петербурзького університету, але виходячи з сучасної бібліотечної термінології, можна стверджувати, що перед нами результати так званого книгообміну (або безкоштовної розсилки книжок) між Одеським та Санкт-Петербурзьким університетами, тому що заклади вищої освіти на основі укладених договорів віддавали дублетні примірники зі своїх фондів для наповнення бібліотек інших закладів освіти [8, с. 63–64].

Сам І. Мечников подарував Університету свою наукову роботу тільки один раз. Випадок дарування документально підтверджується записом від 25 березня 1879 р. у Фундаментальному каталозі бібліотеки [2, с. 211–212]. Це дослідження – «Про травні органи прісноводних турбеллярій» (*О пищеварительных органах пресноводных турбеллярий. Одесса, 1877*) – вважають важливою частиною дофагоцитарного етапу вивчення внутрішньоклітинного травлення.

Ще одна знакова наукова праця І. Мечникова «Про хвороби личинок хлібного жука» (*О болезнях личинок хлебного жука. Одесса, 1879*) була придбана університетською бібліотекою 25 квітня 1879 р. [2, с. 271–272]. Дослідження І. Мечников проводив у маєтках своїх родичів Білокопитових у селах Попівка (Попівської волості Черкаського повіту Київської губернії) та Красносілка (Бовтишської волості Чигиринського повіту Київської губернії) [9, с. 50], де дослідник вів спеціальні щоденники спостережень за хлібним жуком. У межах роботи Ентомологічної комісії при Одеській земській управі, яка займалась дослідженнями шкідливих комах, І. Мечников вивчав біологічні методи боротьби з хлібним жуком-кузькою – дуже небезпечним шкідником сільськогосподарських культур. Він запропонував застосувати для винищення хлібного жука його природного ворога – зелену мускардину. Дослідник був одним із професорів, запрошених до Комісії, яка щорічно друкувала результати подібної експериментально-ентомологічної роботи у спеціальному періодичному

збірнику «Про шкідливих для землеробства комах» (*О вредных для земледелия насекомых*).

І. Мечников у 1875 р. був членом однієї з бібліотечних комісій [18, с. 602], яка працювала над поповненням бібліотечного фонду та до складу якої входили професори різних кафедр Університету, тому безпосередньо був дотичним до наповнення бібліотечного фонду навчальними посібниками для студентів-біологів. Але більше праць самого І. Мечникова у період його роботи в Університеті до фундаментальної бібліотеки не надходило. Відома активна позиція І. Мечникова у питанні закупівлі книг для Університету: він вважав незадовільною роботу книгопродавця Університету Ф. Брокгауза. На думку І. Мечникова, яку підтримали й професори інших факультетів, замість важливих наукових видань комісіонер Ф. Брокгауз надсилав до університету популярну літературу, яка ніяк не стосувалася науки та освітнього процесу [27, ст. 22]. У 1879 р. разом із істориками О. Трачевським та Н. Кондаковим зоолог І. Мечников домігся істотної зміни поточного комплектування університетської бібліотеки, а при закупівлі іноземних видань Університет почав надавати перевагу місцевим книготорговцям [28, ст. 19].

Вже після того, як І. Мечников залишив роботу в Університеті у 1882 р., до університетської бібліотеки надійшла його важлива монографія «Ембріологічні дослідження над медузами» (*Erbbiologische Studien an Medusen. Wien, 1886*) зі спеціальним Атласом. Дослідження, в якому було остаточно сформульовано теорію походження багатоклітинних тварин від гіпотетичного предка – фагоцители, використовували викладачі кафедри зоології, порівняльної анатомії та фізіології для практичних занять зі студентами.

У фонді бібліотеки зберігся й російський переклад першої біографії Луї Пастера «M. Pasteur: histoire d'un savant par un ignorant» (1884 р.) Рене Валері-Радо (1853–1933). Переклад, здійснений лікарями Одеської бактеріологічної станції, та надрукований в Одесі типографією Л. Нітче, вийшов за редакцією М. Гамалії та з передмовою І. Мечникова у 1889 р. Редактор журналу «Записки Імп. товариства сільського господарства Південної Росії» П. Забаринський писав, що переклад біографії Л. Пастера було зроблено повністю за ініціативи співробітників бактеріологічної станції та запропоновано редакції «Записок». Враховуючи значення пастерівського методу та роботи Одеської бактеріологічної станції з профілактики сказу та холери для всього південного регіону, переклад було надруковано без скорочень [6, с. 1].

Важливими для розуміння загальної теорії запалення як захисної реакції організму в боротьбі з інфекцією є «Лекції з порівняльної патології запалення» (*Leçons sur la pathologie comparée de l'inflammation. Paris, 1892*). Підготовлене І. Мечниковим за допомогою відомого французького

И. И. Мечников
(джерело: Мечников И. И. Этюды о природе человека. М., 1904)

*Іл. 2. Зображення дома родини Мечникових у с. Панасівка
(зараз – с. Мечникове): дитячий малюнок Іллі Мечникова
(джерело: Музей І. І. Мечникова, Дворічанський р-н Харківської обл., Україна;
фото: липень 2016 р.)*

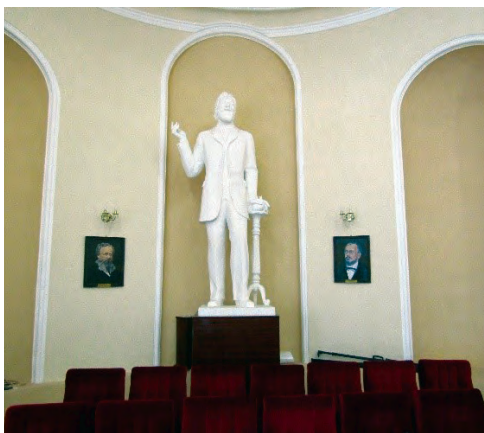
*Іл. 3. Сучасний вигляд с. Мечникове Дворічанський р-н
Харківської обл., Україна
(фото: липень 2016 р.; публікується вперше)*

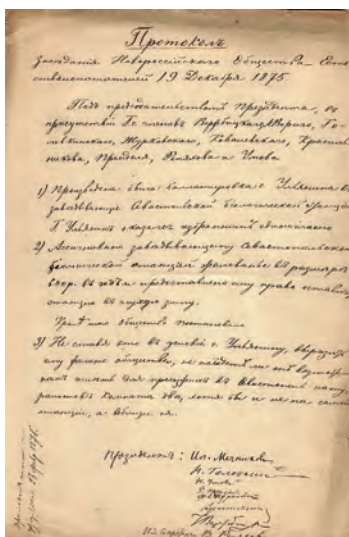
Іл. 4. Учасники Міжнародної меморіальної наукової конференції «Сучасні проблеми екології, імунітету та ортобіозу в світлі наукових ідей І. І. Мечникова» (14–15 липня 2016 р., Дворічна, Харківська обл., Україна) на залишках маєтку родини Мечникових (фото: липень 2016 р.; публікується вперше)

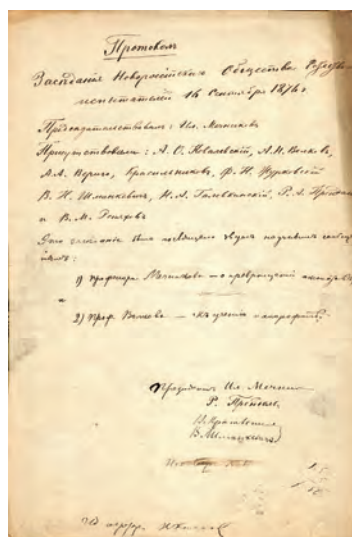
Іл. 5. Бюст І. Мечникова поруч із музеєм у с. Дворічне Харківської обл. (фото: липень 2016 р.; публікується вперше)

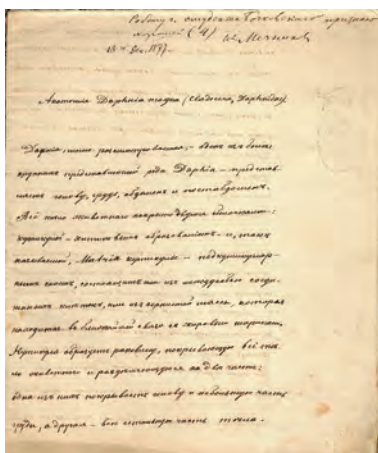
Іл. 6. Статуя І. Мечникова в залі засідань Вченої ради Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (фото: квітень 2025 р.; публікується вперше)

Іл. 7. Протокол засідання Новоросійського товариства природознавців від 19 грудня 1875 р., автограф І. Мечникова (Музейна експозиція історії ОНУ імені І. І. Мечникова; фото: квітень 2025 р.; публікується вперше)

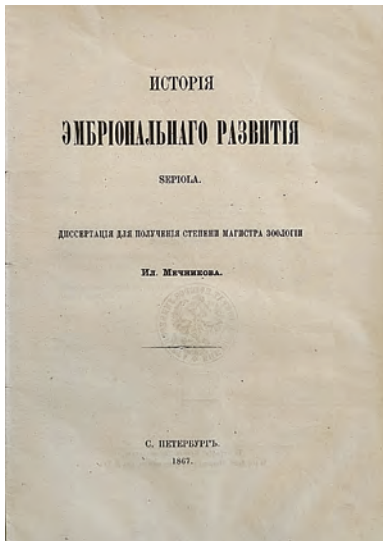
Іл. 8. Протокол засідання Новоросійського товариства природознавців від 16 вересня 1876 р., автограф І. Мечникова (Музейна експозиція історії ОНУ імені І. І. Мечникова; фото: квітень 2025 р.; публікується вперше)

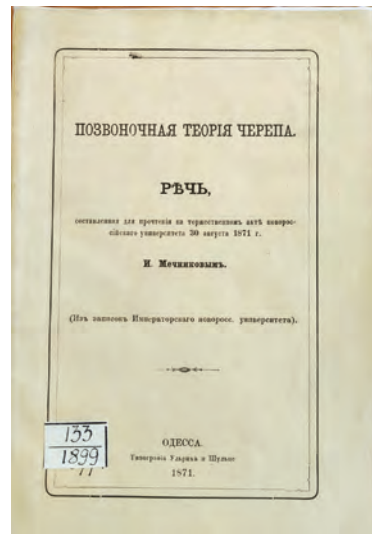
Іл. 9. Робота студента ІНУ Бочковського «Анатомія Daphnia magna». Оцінка викладача зоології І. Мечникова «добре (4)», автограф І. Мечникова (Музейна експозиція історії ОНУ імені І. І. Мечникова; фото: квітень 2025 р.; публікується вперше)

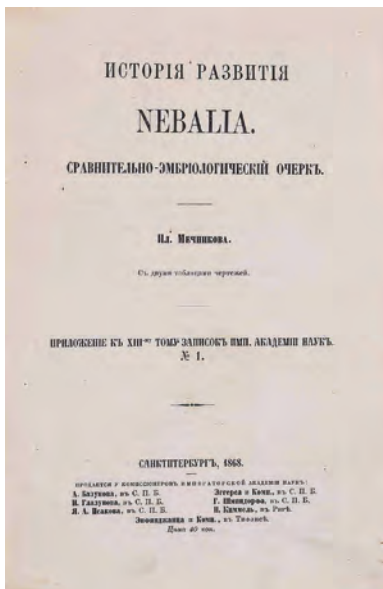
Іл. 10. Пейзаж «Альпи» (1884 р., олійні фарби, картон; художник О. М. Мечникова (картина передана до Музейної експозиції історії ОНУ в 2018 р. Л. В. Рясіковим за дорученням доцента кафедри зоології ОНУ Т. А. Богачік; фото: квітень 2025 р.; публікується вперше)

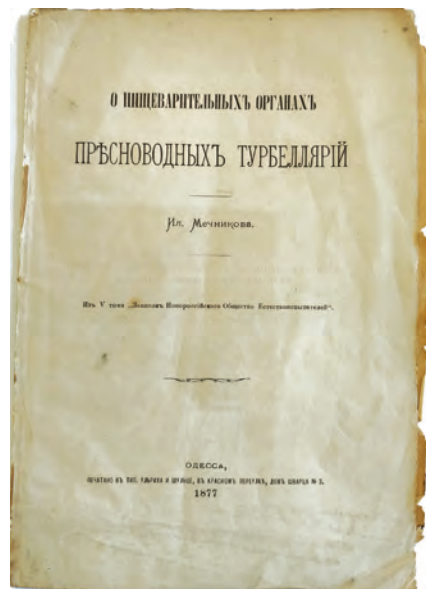
Іл. 11. «Історія ембріонального розвитку *SERIOLA*» (Історія ембріонального розвитку *SERIOLA*. СПб., 1867)

Іл. 13. «Хребетна теорія черепа» (Позвоночная теория черепа. Одесса, 1871)

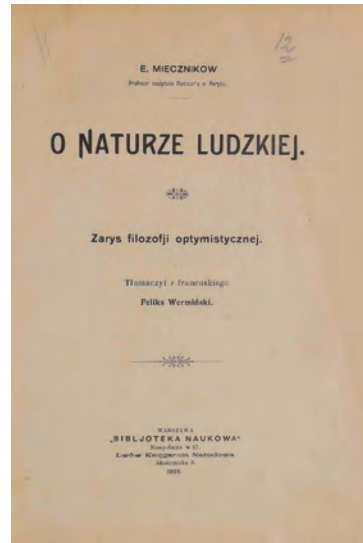
Іл. 12. «Історія розвитку *NEVALIA*: порівняльно-ембріональний нарис з двома таблицями креслень» (Історія розвитку *NEVALIA*: сравнительно-эмбриональный очерк с двумя таблицами чертежей. СПб., 1868)

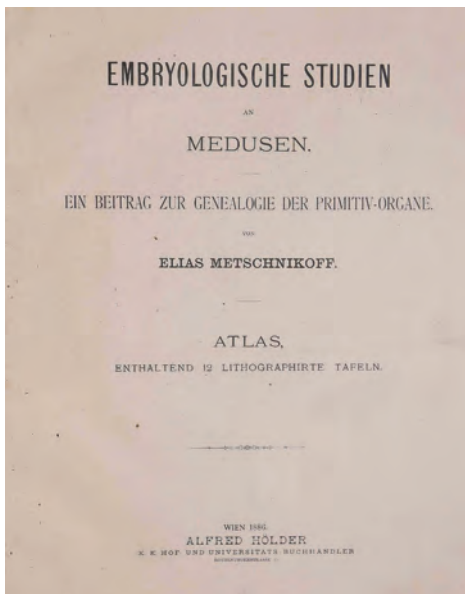
Іл. 14. «Про травні органи прісноводних турбеллярій» (О пищеварительных органах пресноводных турбеллярий. Одесса, 1877) – дар І. І. Мечникова бібліотеці ІНУ

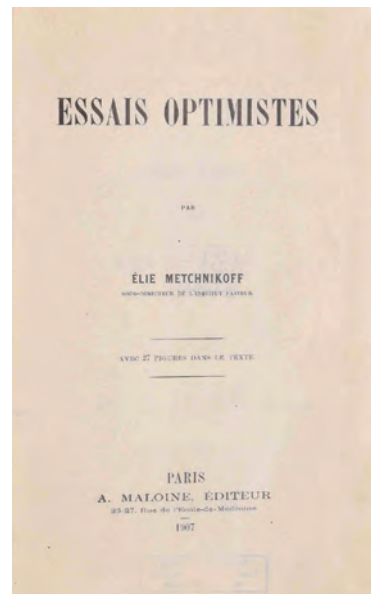
Ил. 15. «Про хвороби личинок
хлібного жука»
(О болезнях личинок хлебного жука.
Одесса, 1879)

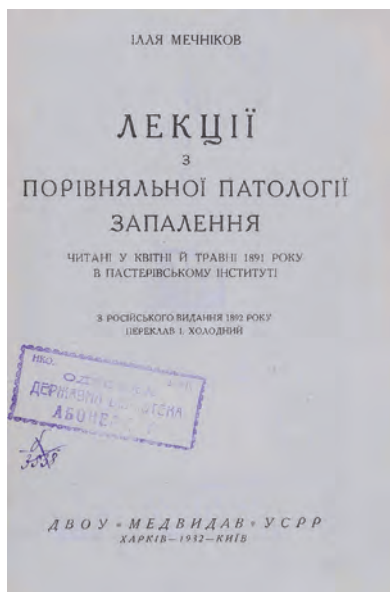
Ил. 16. «Про людську природу:
нарис оптимістичної філософії»
(O naturze ludzkiej: zarys filozofii
optymistycznej. Warszawa; Lwów, 1905)

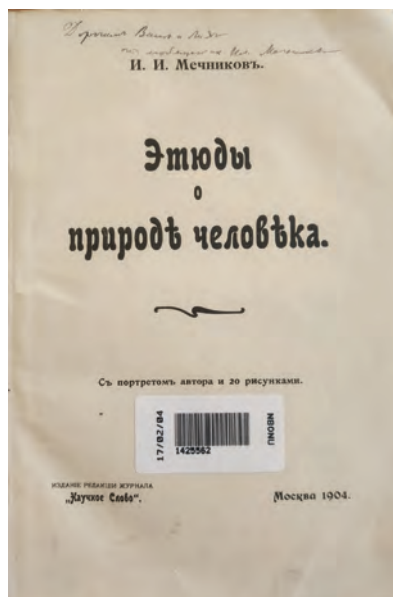
Ил. 17. «Ембріологічні
дослідження медуз»
(Erbbiologische Studien an Medusen.
Wien, 1886)

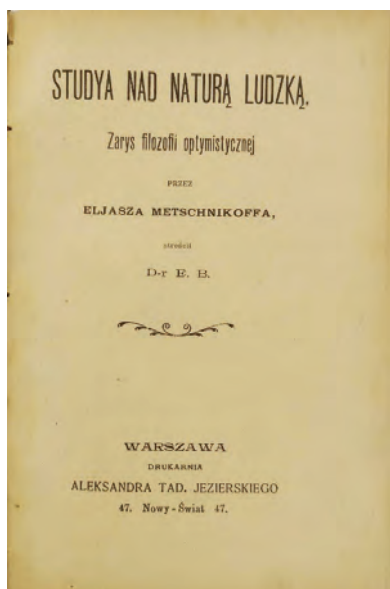
Ил. 18. «Етюди оптимізму»
(Essais optimistes. Paris, 1907)

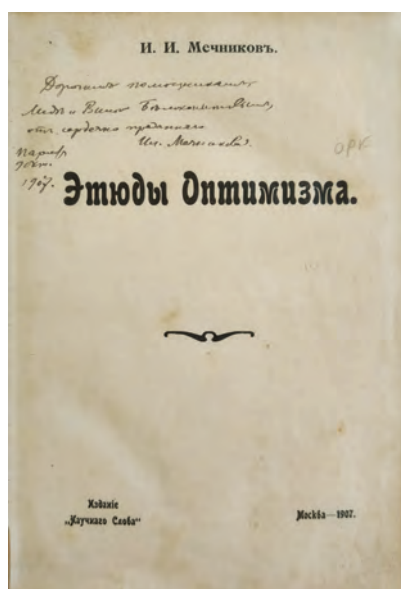
Іл. 19. «Лекції з порівняльної патології запалення, читані у квітні й травні 1891 року в Пастерівському інституті» (Харків-Київ, 1932)

Іл. 21. «Етюди про природу людини» (Study nad natura ludzka. Warszawa, 1904)

Іл. 20. «Етюди про природу людини» (Этюды о природе человека. М., 1904)

Іл. 22. «Етюди оптимізму» (Этюды оптимизма. М., 1907)

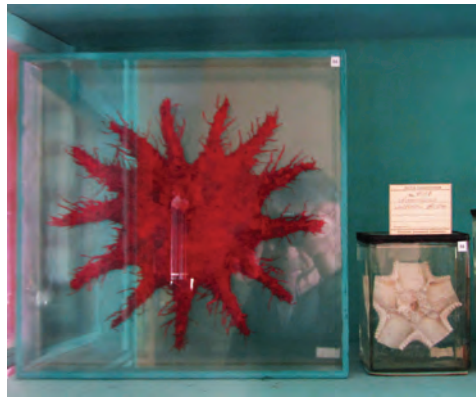
Гл. 23. Краниограф – прилад, за допомогою якого І. Мечников зарисовував і вимірював черепи (Зоологічний музей ОНУ; фото: квітень 2025 р.; публікується вперше)

Гл. 24. Черепи людей, привезені І. Мечниковим з експедиції до Калмицьких степів у 70-ті рр. XIX ст. (Зоологічний музей ОНУ; фото: квітень 2025 р.; публікується вперше)

Гл. 25. Скелети приматів, які придбав І. Мечников у 1873 р. для демонстрацій з курсу антропології (Зоологічний музей ОНУ; фото: квітень 2025 р.; публікується вперше)

Гл. 26. Сухий препарат морської зірки (з експедиційних зборів І. Мечникова; Зоологічний музей ОНУ; фото: квітень 2025 р.; публікується вперше)

Лл. 27. Вологий препарат офіури (з експедиційних зборів І. Мечникова; Зоологічний музей ОНУ імені І. І. Мечникова; фото: квітень 2025 р.; публікується вперше)

Лл. 29. Вологі препарати ланцетника з експедиційних зборів І. Мечникова (Зоологічний музей ОНУ; фото: квітень 2025 р.; публікується вперше)

Лл. 28. Вологий анатомічний препарат морської зірки, виготовлений І. Мечниковим для практичних робіт зі студентами природничого відділення ІНУ (Зоологічний музей ОНУ; фото: квітень 2025 р.; публікується вперше)

Лл. 30. Вологі препарати голкошкірих із експедиційних зборів І. Мечникова (Зоологічний музей ОНУ; фото: квітень 2025 р.; публікується вперше)

*Лл. 31. Сухий препарат прісноводної губки-бодяги з експедиційних зборів І. Мечникова
(Зоологічний музей ОНУ;
фото: квітень 2025 р.;
публікується вперше)*

*Лл. 32. Череп вимерлої стеллерової (морської) корови – дарунок І. Мечникову від випускників природничого відділення ІНУ (Зоологічний музей ОНУ;
фото: квітень 2025 р.;
публікується вперше)*

*Лл. 33. Вологий препарат голотурії з експедиційних зборів І. Мечникова
(Зоологічний музей ОНУ;
фото: квітень 2025 р.;
публікується вперше)*

*Лл. 34. Вологі препарати рогових коралів із експедиційних зборів І. Мечникова (Зоологічний музей ОНУ;
фото: квітень 2025 р.; публікується вперше)*

Лл. 35. Вологий препарат Португальського кораблика з експедиційних зборів І. Мечникова (Зоологічний музей ОНУ; фото: квітень 2025 р.; публікується вперше)

Лл. 36. Препарати голкошкірих із експедиційних зборів І. Мечникова (з експозиції Зоологічного музею ОНУ; фото: квітень 2025 р.; публікується вперше)

Лл. 37. Вологі препарати з експедиційних зборів І. Мечникова (Зоологічний музей ОНУ; фото: квітень 2025 р.; публікується вперше)

Іл. 38. Вологі препарати з експедиційних зборів І. Мечникова (Зоологічний музей ОНУ; фото: квітень 2025 р.; публікується вперше)

Іл. 39. Флігель О. Котинського на вул. Пастера, 36 (раніше – Херсонської), де І. Мечников мешкав у 1870–1875 рр. (фото: квітень 2025 р.; публікується вперше)

Іл. 40. Меморіальна дошка на будинку, де мешкав І. І. Мечников (Пастера, 36; фото: квітень 2025 р.; публікується вперше)

Іл. 41. Будинок Коклена (кут Отонівського (Казарменого) провулку та вул. Преображенської), в якому мешкала родина Мечникових у 1875–1878 рр. (фото: квітень 2025 р.; публікується вперше)

Іл. 42. Будинок князя Абомеліка у пров. Футуристів (Малому), 4, в якому проживала родина Мечникових у 1879–1881 рр. (фото: квітень 2025 р.; публікується вперше)

*Гл. 43. Будинок на вул. Кіри Муратової (Гульова), 4,
де розташовувалась Одеська бактеріологічна станція
(фото: квітень 2025 р.; публікується вперше)*

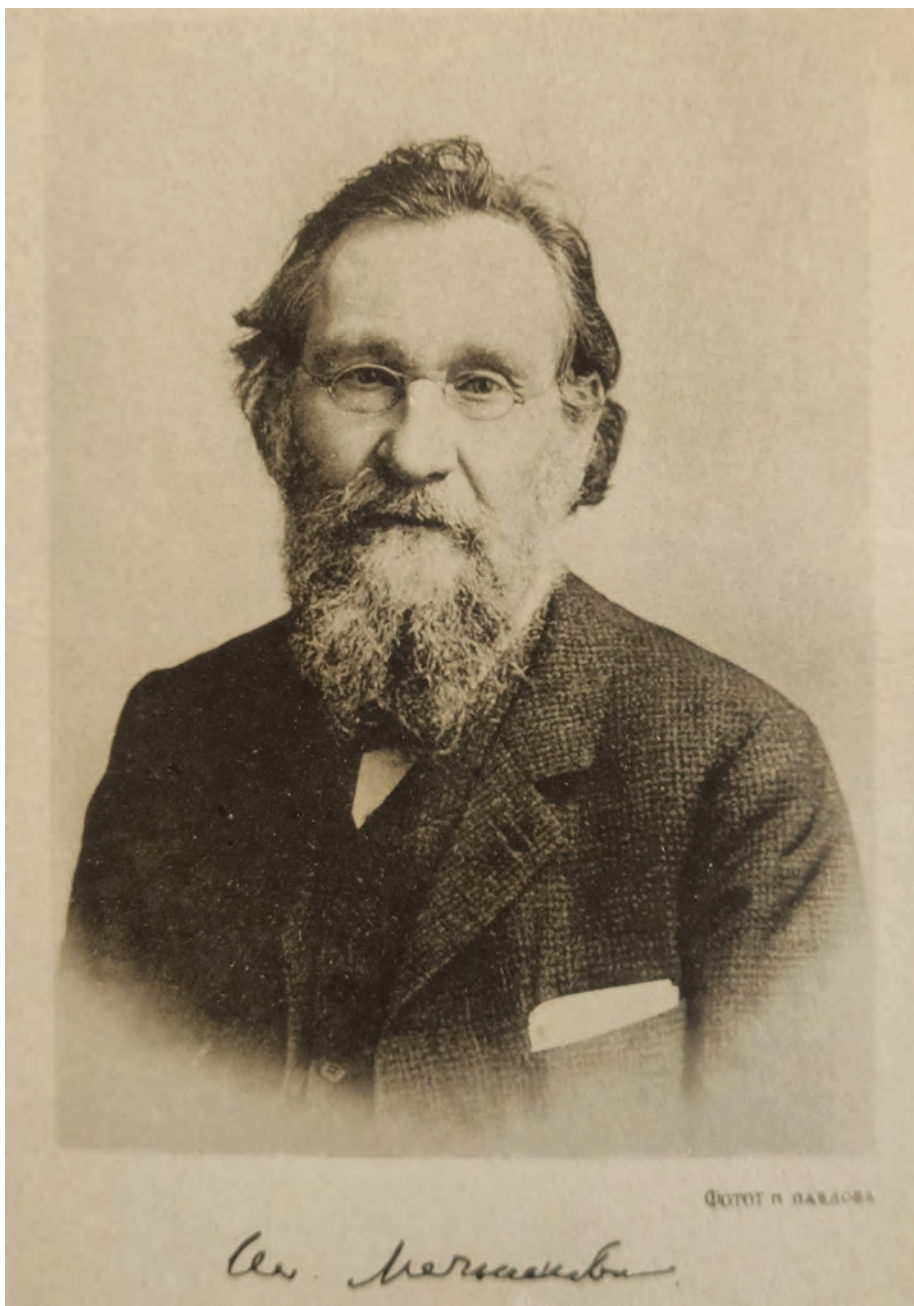
*Гл. 44. Пастерівський інститут – науково-дослідна установа в Парижі,
де працював І. Мечников після від'їзду з Одеси (вул. Доктора Ру, 28, Париж,
XV округ, Франція; фото: 2023 р.; публікується вперше)*

Лл. 45. Екслібрис Наукової бібліотеки Одеського університету, створений у 1967 р. художником А. Т. Наговіциним

Лл. 46. Меморіальна дошка на честь І. Мечникова на головному корпусі Одеського національного університету, який носить ім'я вченого (фото: квітень 2025 р.; публікується вперше)

Ил. 47. И. Мечников
(джерело: Мечников И. И. Сорок лет искания
рационального мировоззрения. М., 1913)

зоолога Фелікса Жозефа Анрі де Лаказа-Дютьє (фр. Felix-Josèphe-Henri de Lacaze-Duthiers; 1821–1901) та за редакції колег із Пастерівського інституту: французького бактеріолога П'єра Поля Еміля Ру (Pierre Paul Émile Roux; 1853–1933) і французького фізика та хіміка П'єра Еміля Дюкло (Émile Duclaux; 1840–1904) – дослідження використовували для занять зі студентами природничого відділення Університету.

Бібліотека Університету передплачувала науково-філософський журнал «Науковий огляд» (*Научное обозрение. 1894–1904*), де окремим додатком до одинадцятого номера 1898 р. було надруковано найважливіше наукове дослідження І. Мечникова «Імунітет», підґрунтям якого була його доповідь у серпні 1883 р. на VII з'їзді російських природознавців і лікарів в Одесі «До вчення про цілющі сили тваринного організму» (*К учению о целебных силах животного организма*) [13, с. 1–2.], в якій дослідник обґрунтував свою теорію про імунітет.

На початку XX ст. Університет придбав для своєї бібліотеки перше видання французькою мовою біолого-філософського трактату І. Мечникова «Етюди про природу людини» (*Études sur nature humaine. Paris, 1903*), присвячене вивченню ролі нервової системи у забезпеченні імунологічного захисту, в авторському перекладі та за редакцією вже згаданого Е. Ру та німецький переклад того ж трактату (*Studien über die Natur des Menschen : eine Optimistische Philosophie, Leipzig, 1904*), здійснений Вільгельмом Фрідріхом Оствальдом (Wilhelm Friedrich Ostwal; 1853–1932), майбутнім лауреатом Нобелівської премії з хімії 1909 р.

Штамп бібліотеки
НУ

До **другої групи** прижиттєвих видань І. Мечникова можна віднести книжки того періоду, коли заклад вищої освіти в Одесі позбувся частини «Імператорський» у своїй офіційній назві – періоду Новоросійського університету (1917–1920). Всі бібліотечні книжки у той час отримали печатку «Бібліотека Новоросійського Університета». Цей період характеризувався швидким зростанням бібліотечних фондів за рахунок ліквідованих закладів освіти та приватних бібліотек, покинутих їх власниками. Саме в ці роки до бібліотеки Університету потрапив примірник 3-го видання «Етюдів про природу людини» (*Этюды о природе человека. М., 1908*) І. Мечникова, що надійшов разом із книжками ліквідованого у січні 1920 р. Одеського Кадетського корпусу, про що свідчить ярлик-наліпка: «БИБЛИОТЕКА Одесскаго Кадетскаго Корпуса». Відомо, що книжки Кадетського корпусу було розподілено між закладами вищої освіти Одеси, значна частина з них опинилась в університетській бібліотеці [8, с. 133].

Продовжувалась і закупівля книг у приватних книгопродавців. Наприклад, у цей період було придбано ґрунтовне дослідження І. Мечникова

«Засновники сучасної медицини. Пастер. – Лістер. – Кох» (*Основатели современной медицины. Пастер. – Листер. – Кох. М., 1915*) та вибрані твори «Сорок років пошуків раціонального світогляду» (*Сорок лет искания рационального мировоззрения. М., 1913*). На останньому примірнику зберігся ярлик-наліпка книгопродавця з написом «КНИЖНИЙ МАГАЗИНЪ «ТРУДЪ» | ОДЕССА ДЕРИБАСОВСКАЯ 25 | ТЕЛ. 19-28 |» та печатка книжкового магазину (зі згасаючим текстом).

Штамп бібліотеки ОІНУ

Третя група – бібліотечні книжки Одеського Інституту Народної Освіти (ОІНУ) (1920–1930), які відзначались офіційною овальною печаткою «БІБЛІОТЕКА Одеського Інституту Народної Освіти».

Дослідження французького лікаря, бактеріолога, імунолога Етьєна Бюрне (Étienne Burnet; 1873–1960), який у 1911 р. разом із І. Мечниковим досліджував епідемію чуми в степах Киргизії та

поширення туберкульозу серед калмиків [19, с. 34], «Мікроби та токсини» (*Microbes et toxines. Paris, 1911*) зі вступною частиною І. Мечникова супроводжується цікавою круглою печаткою: «Студенч. Біологическ. Кружокъ при ИМПЕРАТ. Новорос. Университете». Гурток було засновано у січні 1904 р. ініціативною групою студентів природничого відділення (мовою джерела – «естественного факультета») [35, 102], гурток функціонував (із перервою у 1905–1906 рр.) до 1917 р. Саме до того моменту виходило його періодичне видання «Збірка студентського біологічного гуртка при Новоросійському університеті» (*Сборник студенческого биологического кружка при Новороссийском университете. Одесса, 1906–1907, 1909, 1917*). Гуртку студентів-біологів Університету належала бібліотека, яка складалась із книжок, отриманих у результаті книгообміну з іншими подібними студентськими об'єднаннями, науковими та навчальними закладами та з подарунків вчених-природничників. У 1917 р. бібліотека гуртка налічувала понад 1000 назв книжок [31, с. 115].

Після закриття Університету в 1920 р. частину його майна (у тому числі книжки) було передано новим закладам освіти. Але здебільшого це становило не основного фонду колишньої університетської бібліотеки (яка стала Головною бібліотекою вищої школи м. Одеси (1920–1923 рр.) → Центральною науковою бібліотекою (1924–1930 рр.) → Одеською державною науковою бібліотекою (1930–1933 рр.), а книжкових зібрань підрозділів Університету. Більшу частину матеріальної бази природничого відділення фізико-математичного факультету Університету було переда-

но факультету професійної освіти ОІНО [17, с. 131]. Саме таким чином книжки зі студентського біологічного гуртка Університету опинилися у складі бібліотеки ОІНО. А коли Університет в Одесі поновив свою роботу у 1933 р., примірник було передано до основного фонду бібліотеки закладу вищої освіти, про що свідчить печатка бібліотеки вже Одеського державного університету.

Ще одним примірником, походження якого відноситься до бібліотеки ОІНО, є перший том підручника Л. Тарасевича «Медична мікробіологія» (*Медицинская микробиология. Пб.; Киев, 1912*) за редакцією І. Мечникова. Примірник супроводжується чисельними власницькими ознаками – яскравими свідченням історії побутування цієї книги. По-перше, це дарчий напис: «Дорогому Веніаміну Федоровичу Кагану | Л. Тарасевич |». По-друге, печатки: 1) «Бібліотека Высших Женских Курсов ОДЕССА»; 2) «БИБЛИОТЕКА Одеського Інституту Народної Освіти»; 3) «Університетська Бібліотека Студентській відділ».

Автором підручника та інскрипту є імунолог, епідеміолог, мікробіолог, патолог, організатор охорони здоров'я та медичної науки, випускник Одеського та Паризького університетів, співробітник Пастерівського інституту у 1900 р. Лев Тарасевич (1868–1927) – один із учнів та соратник І. Мечникова, послідовник його клітинної теорії імунітету. У 1901–1907 рр. він працював в Університеті на медичному факультеті. Разом із І. Мечниковим брав участь у науковій експедиції 1911 р. в Калмицькі та Киргизькі степи з метою вивчення туберкульозу [7, с. 18]. Саме академік Л. Тарасевич у 1926 р. переконав вдову І. Мечникова передати архів науковця до Радянського Союзу [32, с. 12].

Свій підручник «Мікробіологія» Л. Тарасевич подарував колезі з Університету Веніаміну Кагану (1869–1953) – математику, спеціалісту з неевклідової та диференціальної геометрії, доктору фізико-математичних наук, професору Університету (1897–1920 рр.). Крім Університету, В. Каган викладав математичні дисципліни в єврейських середніх закладах освіти та на Одеських вищих жіночих курсах, був головою наукової комісії видавництва «Матезіс», очолював наукове бюро Губернського відділу народної освіти та науковий відділ Губернського управління у справах друку, був одним із тих, хто стояв у витоків ОІНО [17, с. 100].

Судячи з наявних на підручнику з мікробіології печатках, можемо стверджувати, що примірник від власника В. Кагана потрапив до бібліотечного зібрання Одеських вищих жіночих курсів, після їх закриття – до бібліотеки ОІНО, а з поновленням Університету в Одесі у 1933 р. увійшов до фонду студентського відділу бібліотеки Одеського державного університету (абонементу), якій функціонував окремо від основної університетської бібліотеки до 1983 р. [8, с. 198].

Штамп абонементу
Одеської державної
наукової бібліотеки

До **четвертої групи** прижиттєвих видань І. Мечникова належать книжки з фонду Одеської державної наукової бібліотеки (1930–1933), яку було створено об'єднанням колишньої університетської бібліотеки з Одеською публічною (зараз – Одеська національна наукова бібліотека) та Українською державною (зараз – Одеська обласна універсальна наукова бібліотека ім. М. Грушевського) бібліотеками. Примірники ідентифікуються за печаткою «ОДЕСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА | АБОНЕМЕНТ».

З часів функціонування Одеської державної наукової бібліотеки зберігається п'ять примірників окремого типографського відбитка із «Записок» Університету з текстом доповіді І. Мечникова «Хребетна теорія черепа» (*Позвоночная теория черепа. Одесса, 1871*). Згідно з інформацією газети «Одеський вісник», доповідь із гострою критикою хребетної теорії черепа на основі доказів ембріологічної теорії за відсутності 4 вересня 1871 р. І. Мечникова на Урочистому зібранні Університету зачитав доцент С. Бернштейн [13, с. 813].

Власницький конволют, об'єднаний під однією палітуркою з назвою «Annelida», належав викладачу Університету Василю Репяхову (1852–1905), про що свідчать рукописні екслібриси на кожній частині конвольту: «В. Репяховъ |» або «Репяховъ |». До конвольту з семи наукових статей різних авторів про кільчастих хробаків, які належать до типу Annelida, входить і одна з ранніх статей І. Мечникова «До історії еволюції *Myzostomum*» (*Zur Entwicklungsgeschichte von Myzostomum*) з «Журналу наукової зоології» (*Zeitschrift für Wissenschaftliche Zoologie, Bd. 16, 1866*), де розглядається анелідна теорія походження мизостомід. Майбутній власник конвольту В. Репяхов у 1874 р., запрошений І. Мечниковим та О. Ковалевським як позаштатний зберігач зоотомічного кабінету, пройшов шлях до ординарного професора кафедри зоології, порівняльної анатомії та фізіології Університету [16, с. 22]. Він займався дослідженнями морської фауни в Криму на Севастопольській морській біологічній станції, на середземноморському узбережжі Туреччини, Італії та Франції, був чудовим викладачем та теоретиком біології, активним членом Новоросійського товариства природознавців [23, с. 185–186].

Про подальшу історію цього конвольту свідчать записи співробітників біологічного факультету ОДУ: «Каб. Зоологии | беспозвоночных | инв. № 87 | 1951 год». За інформацією Інвентарної книги примірник було передано до фундаментальної бібліотеки ОДУ в 1955 р., разом із книгами інших кабінетів Університету. Це було пов'язано з переведенням біоло-

гічного факультету з головного корпусу ОДУ (вул. Петра Великого, 2) до нового корпусу в Шампанському провулку [23, с. 412] та частковим розформуванням бібліотек кафедральних кабінетів.

Ще один відбиток зі статтею І. Мечникова з «Центрального біологічного журналу» (*Biologisches Centralblatt, 1883/1884, Bd. 3, № 18*) «Дослідження мезодермальних фагоцитів деяких хребетних» (*Untersuchungen über die mesodermalen Phagozyten einiger Wirbeltiere*) спочатку зберігався у Одеській державній науковій бібліотеці. Подальша доля примірника пов'язана з бібліотекою Ботанічного саду, про що свідчить овальна печатка: «БІБЛІОТЕКА ОДЕСЬКОГО БОТАНІЧНОГО САДУ | Пролетарський бульвар № 87». Після закриття Університету в 1920 р. Ботанічний сад колишнього Університету, опинившись поза закладами вищої освіти, продовжив функціонувати самостійно [15, с. 30] та отримав статус науково-дослідної та культурно-освітньої установи. В ньому, разом із хімічної лабораторією та музеєм, було організовано й спеціальну бібліотеку ботанічної та загальнобіологічної літератури. Ботанічний сад повернувся до підпорядкування Університету з його поновленням у 1933 р. [23, с. 295] та був закріплений за кафедрою ботаніки ОДУ.

З часів функціонування Одеської державної наукової бібліотеки походить і польський переклад із французької мови трактату І. Мечникова «Про людську природу: нарис оптимістичної філософії» (*O naturze ludzkiej: zarys filozofii optymistycznej. Warszawa; Lwów, 1905*), здійснений ботаніком та перекладачем природознавчих досліджень Феліксом Вермінським (Feliks Werminski; 1860–1917). Примірник супроводжується шрифтовим суперекслібрисом на корінці «М. S.». Поки не вдалося з'ясувати, кому з одеських поляків-бібліофілів належав примірник філософського трактату І. Мечникова, але книжки з подібними власницькими ознаками вже виявлені в бібліотеках Одеси [14, с. 115 (п. 114)].

Одеській державній бібліотеці належав невеликий за обсягом відбиток статті з частиною публічної полеміки між ще зовсім молодим випускником Харківського університету Іллею Мечниковим та німецьким зоологом, паразитологом, дійсним членом Німецької академії наук «Леопольдина», членом-кореспондентом Петербурзької академії наук та засновником німецької паразитології Карлом Георгом Фрідріхом Рудольфом Лейкартом (Karl Georg Friedrich Rudolf Leuckart; 1822–1898) «Відповідь на відповідь професора Лейкарта в Гіссені: щодо питання про розвиток нематод» (*Entgegnung auf die Erwiderung des Herrn Prof. Leuckart in Giessen: in Betreff der Frage über die Nematodenentwicklung. Göttingen, 1866*). Відомо, що титулований професор К. Лейкарт опублікував від свого імені результати спільної з І. Мечниковим роботи з вивчення нематод. Це обурило молодого дослідника, результатом стала викривальна стаття [22, с. 38–39].

Крім офіційної ознаки «НКО. УСРР. ОДЕСЬКА ДЕРЖАВНА БІБЛІОТЕКА | АБОНЕМЕНТ», примірник супроводжується достатньо незвичною для бібліотек закладів вищої освіти печаткою: «Всероссийский Союз Рабочих | ВОДНОГО ТРАНСПОРТА | Одесский Райкультвод | БИБЛИОТЕКА № __192_ г. № 158 | Обращайтесь с книгой бережно! | Помните о других – возвращайте книгу в срок».

І. Мечников здійснив переклад із французької на російську мову відомого підручника «Антропология» (СПб., 1879) Поля Топінара (Paul Topinard; 1830–1911) – французького медика й антрополога, генерального секретаря антропологічного товариства Парижа, що спеціалізувався на расових класифікаціях, редактора журналу «Revue d'anthropologie». У передмові до видання І. Мечников представив бібліографічний список праць із антропології, що існували на той час у Російській імперії.

На примірнику наявні власницькі ознаки (рукописні есклібриси): «А. Браунеръ [виправлено на «Браунеръ»] | 1879 г. | Октябрь |» – свідоцтва про приналежність книжки до особистого зібрання одеського зоолога Олександра Браунера (1857–1941). Випускник природничого відділення фізико-математичного Університету 1881 р., шанувальник І. Мечникова та О. Ковалевського, займався не тільки зоологічними, але й антропологічними та економічними дослідженнями, працював у Статистичному комітеті, у Варшавському, Таврійському та Херсонському відділеннях Селянського поземельного банку, був директором Земського банку Херсонської губернії в Одесі. З 1918 р. почав викладати зоологічні дисципліни у закладах вищої освіти Одеси, був автором знакових підручників «Тваринництво» (Одеса, 1922) та «Сільськогосподарська зоологія» (Одеса, 1923) [24, с. 56], працював в Асканії-Нова, у 1924–1925 рр. був професором Одеського сільськогосподарського інституту, у 1930 р. – у ОІНО, 1933–1936 рр. знову працював в Асканії-Нова. У 1939 р. О. Браунер без захисту дисертації отримав ступінь доктора біологічних наук за сукупністю біологічних праць та почав працювати в Університеті викладачем і консультантом зоологічного музею [10, с. 3–7]. Відомо, що на звістку про смерть І. Мечникова О. Браунер відгукнувся одним із перших: телеграму від Новоросійського товариства природознавців за його підписом було відправлено до Парижа [32, с. 198].

За інформацією, наданою біологом В. Кузнецовим, О. Браунеру належала велика особиста бібліотека, яку після його смерті було передано до бібліотеки Університету. Але конкретний примірник, судячи з наявного офіційного штампу, надійшов до бібліотеки у період 1930–1933 р. Зараз книги з особистої книжкової колекції О. Браунера розпорешено у бібліотечному фонді. Мабуть, реконструкція цієї особистої колекції, хоча б на віртуальному рівні, справа майбутнього.

Додамо, що до цього нетривалого, але дуже насиченого подіями, періоду в історії бібліотеки належить й надходження українського перекладу «Лекцій з порівняльної патології запалення, читані у квітні й травні 1891 року в Пастерівському інституті» (Харків-Київ, 1932), здійсненого вже після смерті І. Мечникова з російського видання 1892 р. І. Холодним. Видання вийшло з передмовою Семена Генеса (1898–1992) – українсько-го лікаря-патофізіолога, ендокринолога, доктора медичних наук, професора, заслуженого діяча науки УРСР.

Штамп фундаментальної бібліотеки ОДУ

П'ята група прижиттєвих примірників видань І. Мечникова належить поновленому Одеському державному університету (ОДУ; 1933–1945) та ідентифікується за печаткою «ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ | ФУНДАМ. БІБ-КА». Невеличкий відбиток статті з десятого тому «Записок Імп. академії наук» 1866 р. «Дослідження про двокрилих комах: лист до К. М. Бера» (*Исследования о двукрылых насекомых: письмо к К. М. Бэру*), оформленої у формі листа з проханням до корифея європейської біологічної науки, ембріолога та антрополога Карла Бера

(Karl Ernst Ritter von Baer; 1792–1876) взяти участь у полеміці І. Мечникова з зоологом М. Ганіним щодо розмноження личинок *Cosidomia*. До статті додається відповідь К. Бера. Зовсім скоро, у 1867 р. І. Мечников разом з О. Ковалевським стали першими лауреатами Премії Бера за роботи з ембріології, премію було розділено між двома молодими дослідниками.

На примірнику є печатка «БИБЛ. Зоол. Каб. НОВОРОСС. УНИВ.». Відомо, що у 1870–1882 рр. І. Мечников завідував зоологічним кабінетом, лабораторією та музеєм Університету при кафедрі зоології, порівняльної анатомії та фізіології [23, с. 175]. Територіально у 1868–1899 рр. всі кафедри та кабінети природничого відділення фізико-математичного факультету Університету були розташовані у приміщенні на вул. Преображенській, 24 [8, с. 113], там само були й книжки з усіх кабінетів. Восени 1899 р. природниче відділення було переведено до нової будівлі Фізико-хімічного інституту Університету між вулицями Херсонською (зараз – Пастера) та Єлисаветинською (зараз – Університетська) разом зі всіма книжками кабінетів².

² Будівля на вул. Преображенській, 24 була перебудована під історико-філологічний та юридичний факультети, бібліотеку та Музей витончених мистецтв. Всі книжки фундаментальної бібліотеки з головного корпусу Університету на вул. С. Вітте (до 2 травня 1902 р. вулиця мала назву Дворянська) у квітні – вересні 1902 р. були перенесені на вул. Преображенську, 24.

Штамп Наукової
бібліотеки ОДУ
ім. І. І. Мечникова

Примірники **шостої групи** прижиттєвих видань І. Мечникова з печатками «Одеський університет ім. І. І. Мечникова | НАУКОВА БІБЛІОТЕКА» потрапила до бібліотеки у період 1945–1999 рр. Більша частина книг донедавна з різних причин була у дублетному або обмінно-резервному фондах бібліотеки й стала доступною читачам у останні роки у зв'язку з активним виявленням співробітниками відділу рідкісних книг та рукописів у фонді НБ ОНУ рідкісних та цінних книжок та реконструкцією «розпорощених» колекцій – важливого джерела, яке дозволяє не тільки доповнити інформацію про загальну картину формування фонду конкретної бібліотеки, а й допомагає збагатити наші знання фактами історії науки та культури [3].

Серед подібних книжок – примірник «Записок оптимізму» (*Zarysu optymistyczne. Warszawa, 1907*) у перекладі з французької на польську мову Ф. Вермінського з приватної польської бібліотеки вже згаданого власника з ініціалами «М. S.» та окремий відбиток статті І. Мечникова з четвертого тому 1868 р. «Бюлетеня Імп. академії наук», присвячений ембріологічним дослідженням (*Entwicklungsgeschichte Beiträge*), з колекції В. Рєпяхова.

Найбільший інтерес викликає одне з ранніх досліджень І. Мечникова про рід трематод «Über *Geodesmus bilineatus* Nob. (*Fasciola terrestris* O. Fr. Müller?), eine europäische Landplanarie», надруковане німецькою мовою у п'ятому томі «Біологічного збірника Бюлетеня Імп. акад. наук» 1865 р. Відбиток супроводжується овальною печаткою «УСРР. БІО. ДЕРЖАВН. Н/Д. ЗООЛОГО-БІОЛОГІЧН. ІНСТИТУТ ОДЕСЬКА ФІЛІЯ | БІБЛІОТЕКА».

Одеську філію Науково-дослідного Зоолого-біологічного інституту (Зообіну) було засновано у 1929 р. Комісаріатом Освіти на базі дослідницьких кафедр біології, геології з географією та фізіології рослин ОІНО [34, с. 63]. Філія Зообіну досліджувала одеські затоки та лимани, флору та фауну, особливості лиманних грязей та процеси йодоутворення, культури цитрусових, розробляла засоби боротьби зі шкідниками сільськогосподарських культур [33, с. 10]. Головою філії Зообіну в Одесі був Дмитро Третьяков (1878–1950) – зоолог, професор Університету (1912–1920), ОІНО (1920–1930), ОДУ (1933–1941 рр.), декан біологічного факультету. Д. Третьяков був послідовником І. Мечникова, присвятив його пам'яті своє дослідження «Розвиток світу тварин» [33, с. 12]. У 1933 р. Одеську філію Зообіну було передано до Одеського державного університету [23, с. 295]. Вона діяла в межах закладу вищої освіти. До основної бібліотеки ОДУ примірник статті надійшов у 50-ті рр. ХХ ст.

До цієї групи можна уналежнити видавничий конволют з п'яти частин, який, крім польського перекладу «Досліджень людської природи: нарису оптимістичної філософії» (*Studia nad natura ludzka: zarys filozofii optymistycznej. Warszawa, 1904*), складався з життєписів американського політика та державного діяча Т. Рузвельта (1858–1919), німецького інженера, винахідника, політичного діяча В. Сіменса (1816–1892), польської перекладачки та літературознавці М. Ратульд-Раковської (1864–1940) і норвезького драматурга та поета Г. Ібсена (1828–1906). Редактором видання виступив польський лікар, філософ медицини, першовідкривач діагностичного значення швидкості осідання еритроцитів (ШОЕ) Едмунд Бернацький (Edmund Faustyn Biernacki; 1866–1911). Цей видавничий конволют належав відомому представнику польської діаспори в Одесі Конраду Березовському (Konrad Berezowski; 1867? – після 1919), про що свідчать власницькі ознаки на примірнику: відбиток печатки з зображенням жінки, що сидить з розкритою на колінах книгою, написом: «EX LIBRIS | Konrada Berezowskiego» та тиснення на корінці палітурки «К. В.».

Юрист за фахом, випускник Університету, К. Березовський був власником великої бібліотеки приблизною кількістю в п'ять з половиною тисяч книг [11, с. 20]. Бібліотечне зібрання К. Березовського було розпорешено після його від'їзду з Одеси у 1919 р. Значна кількість книжок із цієї особистої книгозбірні збереглась у фонді університетської бібліотеки [25, с. 23], більша частина – у дублетному. Книжки з подібними власницькими ознаками наявні й у фонді Одеської національної наукової бібліотеки (ОННБ) Одеси [12, с. 166–176].

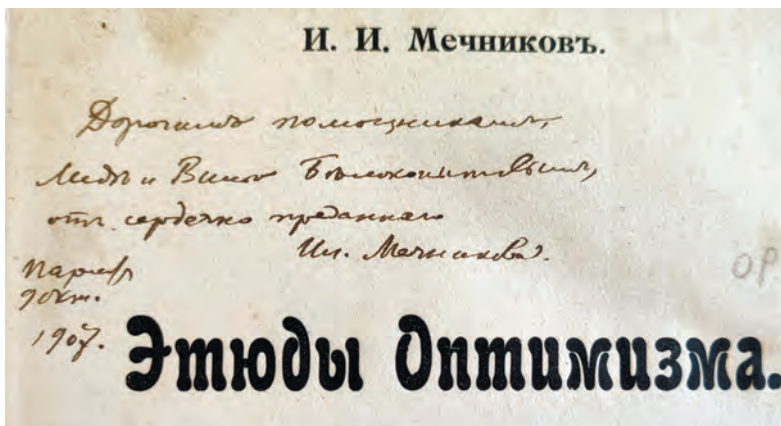
Примірник французького видання «Етюдів оптимізму» (*Essais optimistes; avec 27 figures dans le texte. Paris, 1907*) І. Мечникова супроводжується чисельними власницькими ознаками: 1) «... ТАРИЗОВА»; 2) «БІБЛІОТЕКА 3-Х РІЧНИХ ДЕРЖАВНИХ КУРСІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ»; 3) «КНИГОЗБІРНЯ Одеського Лінгвістичного Технікуму»; 4) «Odesser Deutsches Pädagogisches Institut BIBLIOTHEK»; 5) «Одеський університет ім. І. І. Мечникова | НАУКОВА БІБЛІОТЕКА». Більшість із цих власницьких ознак свідчить про приналежність примірника закладам освіти, в яких викладали іноземні мови. Питання створення лінгвістичних закладів середньої та позашкільної освіти в Одесі у першій половині ХХ ст. досліджено ще недостатньо, тому можна з впевненістю говорити тільки про Німецький педагогічний інститут (НПІ) (1934–1938) для підготовки вчителів для німецьких шкіл УРСР, створений на основі реорганізації німецького відділення Одеського педагогічного інституту. Німецький педагогічний інститут працював за адресою: Пастера, 42, там само була і його бібліотека. 29 червня 1938 р. НПІ було реорганізовано в Одеський інститут іноземних мов (ОІМ), де вивчали німецьку, англійську та французьку мови. У 1960 р. ОІМ приєднався як факультет

романо-германської філології до Університету [23, с. 298]. Більшу частину книжкового зібрання ОПМ було передано до Наукової бібліотеки ОДУ. Ще один подібний примірник, також з НБ ОДУ, супроводжується суперекслібрисом «D. S.» та ярликом-наліпкою палітурної майстерні з написом: ПЕРЕПЛЕТ. МАСТЕРЪ | ПАЛЕОЛОГЪ | УЛ. НОВОСЕЛЬСК. | ОДЕССА | БЫВШ. ЯМСКАЯ № 82 |.

Найціннішими з прижиттєвих видань І. Мечникова у фонді Наукової бібліотеки Університету є примірники з його власними дарчими написами. В нашому випадку йдеться про «Етюди про природу людини» (*Этюды о природе человека. М., 1904*) та «Етюди оптимізму» (*Этюды оптимизма. М., 1907*). Обидва примірники супроводжуються інскриптами І. Мечникова.

На примірнику «Етюдів про природу людини» дарчий напис: «Дорогимъ Вилѣ и Лиде | от любящего их Ил. Мечникова». Примірник також супроводжується суперекслібрисом на корінці «ВБ» та рукописним екслібрисом на форзаці книжки: «Бѣлокопитовъ». Інскрипт автора є й на примірнику «Етюдів оптимізму»: «Дорогимъ помощникамъ, | Лиде и Вилѣ Бѣлокопитовымъ, | от сердечно преданнаго | Ил. Мечникова. | Париж | 9 окт. | 1907.».

Факт близьких стосунків Іллі Мечникова з представниками родини його другої дружини О. Білокопитової доволі відомий [21, с. 71–77]. Ольга Миколаївна (1858–1944) народилась у багатодітній родині заможного дворянина Миколи Івановича Білокопитова (?–1881) та його дружини Єлизавети Іванівни (?–1882). Крім Ольги, в родині було семеро дітей. Після смерті тестя та тещі І. Мечников взяв під опіку неповнолітніх братів та сестру дружини. Особливо близькі стосунки Мечникови підтримували з родинами Миколи та Василя Білокопитових.

Дарчий напис Іллі Мечникова на примірнику «Етюдів оптимізму»

Під домашнім прізвиськом «Віля», зазначеним у дарчому напису, приховано молодшого брата дружини І. Мечникова Василя Білокопитова (1867–1932) [20, с. 80, 262]. Офіцер у відставці, В. Білокопитов разом зі своєю дружиною Лідією Зеgebарт (1870? – не раніше 1952) був власником квартир у Москві та Санкт-Петербурзі [4, с. 269, 271], також їм належала дача на Південному березі Криму у селищі Сімеїз. Особняк та флігель у стилі модерн, побудовані у 1912–1913 рр. за проектом головного архітектора Сімеїзу Я. Семенова, було додано до списку об'єктів культурного надбання України місцевого значення (№ 64 від 24 січня 1992 р.). На цій дачі збиралися й чисельні знайомі Білокопитових – представники наукової та творчої інтелігенції. Деякі з цих знайомих через Білокопитових познайомились з Іллею Мечниковим, приїздили до нього у гості до Франції (наприклад, Фортунатови, М. Анциферов тощо). Подовгу гостювали у маєтку Мечникових під Парижем і самі Білокопитови [4, с. 270]. Л. Білокопитова навіть брала участь у роботі протичумної та протитуберкульозної експедиції під керівництвом І. Мечникова у Киргизькі та Калмицькі степи Астраханської губернії у 1911 р. [32, с. 211].

У передмові до «Етюдів оптимізму» І. Мечников подякував родині Білокопитових за переклад із французької на російську другої частини його праці, присвяченої тривалості життя тварин [21, с. VI]. Ілля Мечников у листі від 16 квітня 1915 р. саме Василя Білокопитова просив подбати про дружину після своєї смерті [32, с. 196]. У 1919 р. родина Білокопитових була вимушена поїхати з Криму за кордон [29, с. 429]. Спочатку вони оселились у сестри В. Білокопитова, вдови І. Мечникова, у Парижі, згодом побудували власну дачу на Лазурному узбережжі Середземного моря у містечку Ла-Фавьєр. В. Білокопитов так і не повернувся на батьківщину, помер у Франції у 1932 р. Його дружина Л. Білокопитова у 1946 р., повернувшись до Москви, привезла з собою решту архіву І. Мечникова [29, с. 447].

Точно простежити шлях примірників із книжкового зібрання родини Білокопитових до фонду Наукової бібліотеки Одеського університету поки що неможливо. Але джерела, перш за все, мемуари професора І. Пузанова, дають можливість припустити, що саме він сприяв цьому.

Іван Пузанов (1885–1971) – видатний зоолог та зоогеограф, спеціаліст із охорони природи, професор, доктор біологічних наук (1938), заслужений діяч науки УРСР (1965), письменник, поет і перекладач. З 1947 р. і до смерті у 1971 р. – професор Університету, завідувач кафедри зоології хребетних.

Родина Пузанових була сусідами Білокопитових у селищі Сімеїз, їм у 1903–1920 рр. належала дача «Червоний мак», там молодий зоолог І. Пузанов і познайомився з родичами І. Мечникова. Стосунки між сусідами-дачниками були достатньо близькими, вони підтримували зв'язок навіть

у роки еміграції родини Білокопитових через листування. Коли Л. Білокопитова повернулася з еміграції до Москви, І. Пузанов, вже будучи викладачем Університету, неодноразово відвідував її. Останній раз про візит до вдови Білокопитова І. Пузанов згадував у січні-лютому 1952 р. [30, с. 332]. Невідомо чи проводив професор спеціальні курси для студентів-біологів Університету, що безпосередньо стосувались надбання І. Мечникова, але дотепер зберігся читацький формуляр І. Пузанова на замовлення французького видання мемуарів О. Мечникової «*Vie d'Élie Metchnikoff. 1845–1916*» (Paris, 1920). Можна припустити, що Л. Білокопитова передала професору І. Пузанову цінні примірники «Етюдів про природу людини» (М., 1904) та «Етюдів оптимізму» (М., 1907) з бібліотеки своєї родини з дарчими написами І. Мечникова. За відомостями Інвентарних книг НБ ОДУ обидва примірники були оформлені до університетської бібліотеки у 1978 р., разом з іншими книжками з особистої бібліотеки І. Пузанова.

Підсумовуючи, можна сказати, що колекція прижиттєвих видань І. Мечникова з фонду Наукової бібліотеки Одеського національного університету вперше стала об'єктом бібліографічного дослідження. Формування колекції прижиттєвих видань І. Мечникова проходило з 1867 р. протягом всіх подальших етапів функціонування бібліотеки. Безумовно, найбільш продуктивним і продуманим цей процес був у періоді безпосередньої викладацької роботи в Університеті самого І. Мечникова (1867–1868, 1870–1882 рр.): здебільшого примірники видань купували та отримували у результаті книгообміну. На основі своїх друкованих досліджень науковець створював навчальні курси, активно використовували їх й інші викладачі природничих дисциплін. Після звільнення І. Мечникова з Університету процес придбання наукових праць біолога не зупинявся, саме наприкінці XIX – на початку XX ст. Університет придбав значну частину основних праць І. Мечникова.

Значимими джерелами наповнення фундаментальної бібліотеки прижиттєвими працями І. Мечникова були книжкові фонди ліквідованих на початку 20-х рр. XX ст. закладів освіти (Одеських вищих жіночих курсів, Одеського кадетського корпусу), реорганізованих науково-дослідних установ і закладів вищої освіти, що увійшли до структури відновленого у 1933 р. Університету (ОІНО, Одеської філії Науково-дослідного Зоолого-біологічного інституту ВУАН, Ботанічного саду, Одеського інституту іноземних мов), студентського об'єднання (студентського біологічного гуртка), різноманітних підрозділів Університету (кабінету зоології імперського часу, кабінету зоології безхребетних вже радянського часу).

Знаковим є і той факт, що значна частина досліджень І. Мечникова надійшла до університетської книгозбірні з приватних книжкових зібрань його безпосередніх учнів та наукових послідовників (В. Рєпяхова, О. Браунера, І. Пузанова). Цікавою є наявність наукових праць видатного фізіолога та імунолога в особистих бібліотеках одеських небіологів

(юриста К. Березовського, математика В. Кагана тощо). І, безумовно, наявність інскрипту та автографу Іллі Мечникова на книжках із приватної бібліотеки його родичів Білокопитових підвищує престижність книжкового зібрання Одеського національного університету, який носить ім'я видатного науковця.

Список джерел та літератури

1. Архів НБ ОНУ. – Ф. 1. – Фундаментальний каталог бібліотеки Імператорського Новоросійського університета с мая 1865 г. [Рукопись].
2. Архів НБ ОНУ. – Ф. 1. – Фундаментальний каталог бібліотеки Імператорського Новоросійського університета с мая 1874 по 1879 г. [Рукопись].
3. Алексеев М. В. «Рассеянные» книжные коллекции в вузовской библиотеке : из опыта исследования и реконструкции / М. В. Алексеев // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2014. – Т. 19, вип. 1 (11). – С. 47–58.
4. Анциферов Н. П. Из дум о былом: воспоминания / Н. П. Анциферов. – М. : Феникс ; Культ. инициатива, 1992. – 511 с.
5. В общем собрании членов VII съезда естествоиспытателей и врачей // Одесский листок. – 1883. – 18 (30) авг. (№ 181). – С. 2.
6. Валери-Радо Р. Луи Пастер: история одного ученого ; пер. с 10-го фр. изд. с 6-ю прил., с согласия авт. и Пастера / Р. Валери-Радо ; под ред. Н. Ф. Гамалеи ; предисл. И. И. Мечникова. – Одесса : Тип. Л. Нитче, 1889. – [8], 317, [1] с.
7. Грабовская Л. И. Лев Александрович Тарасевич 1868–1927 гг. (биографический очерк) / Л. И. Грабовская. – М. : Медицина, 1970. – 110 с.
8. Два століття служіння книзі. Історія Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, 1817–2017 / М. В. Алексеев, М. О. Подрезова, О. В. Полевщикова, В. П. Пружина, В. В. Самодурова. – Одеса : ОНУ, 2017. – 290 с.
9. Дейнеко А. О. Село наше Красне... Історія Красносілки: від сивої давнини до наших днів / А. О. Дейнеко. – Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2007. – 440 с.
10. Деятели науки. Curriculum vitae профессора А. А. Браунера // Изв. Музейного Фонда им. А. А. Браунера. – 2007 – Т. 4, № 1. – С. 3–7.
11. Ижик Л. В. Книжные знаки одесских библиофилов : моногр. исслед. / Л. В. Ижик. – Одесса : ОННБ им. М. Горького, 2014. – 129 с.
12. Ижик Л. В. Редкие издания из библиотеки Конрада Березовского в ОГНБ им. М. Горького / Л. В. Ижик // Скарбниця культури. – 2004. – Вип. 3. – С. 166–176.
13. Імператорський Новоросійський університет в 1870–71 академ. году (4-го сентября) // Одес. вестн. – 1871. – 5 сент. (№ 195). – С. 813.
14. Каталог книг польською мовою кінця XVIII – початку XX століття у фондах ООУНБ імені М. С. Грушевського : кат. / упоряд. І. В. Довганюк ; пер. з пол. І. В. Довганюк ; відп. за вип. О. А. Булгакова. – Одеса, 2024. – 200 с. – Режим доступу: <https://biblioteka.od.ua/wp-content/uploads/2024/05/Katalog-knyg-polskoju-u-fondah-OOUNB.pdf> (дата звернення: 06.03.2025). – Загол. з екрана.
15. Коваленко С. Г. Ботаніки та ботанічні дослідження в Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова (1865–2005) / С. Г. Коваленко, Т. В. Васильєва, Г. А. Швец. – Одеса : ФЕНІКС, 2005. – 104 с.
16. Кузнецов В. О. Профессор Василий Михайлович Репяхов (1852–1905): научная и педагогическая деятельность / В. О. Кузнецов, Н. В. Кузнецова, Л. В. Рясиков // European Science Review. – 2014. – № 5/6. – С. 21–25.
17. Левченко В. В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту : до 145-річчя від дня засн. ОНУ ім. І. І. Мечникова / В. В. Левченко. – Одеса : ТЕС, 2010. – 427 с.
18. Маркевич А. И. Двадцатипятилетие Императорского Новоросійського університета : ист. записка / А. И. Маркевич. Академические списки. – Одесса : Экон. тип., 1890. – XV, [1], 734, [2], XC с.
19. Ілля Ілліч Мечников. 1845–1916 : біобібліогр. покажч. [Електронний ресурс] / уклад. О. А. Яковенко ; авт. вступ. ст. А. І. Божков ; наук. ред. О. М. Клімова ; ред. А. О. Давидова ; бібліогр. ред. С. Б. Глибицька. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2021. – 88 с. – Режим доступу: <https://ekhnuir>.

- karazin.ua/items/5ac00d75-cbb5-4464-b2b8-154a7d30c8f9 (дата звернення: 26.03.2025). – Загол. з екрана.
20. Мечников И. И. Письма к О. Н. Мечниковой, 1876–1899 / И. И. Мечников ; под. ред.: А. Е. Гайсинова, Б. В. Левшина. – М. : Наука, 1978. – 328 с.
 21. Мечников И. И. Этюды оптимизма / И. И. Мечников. – М. : Науч. слово, 1907. – VIII, 253, [1] с.
 22. Мечникова О. Н. Жизнь Ильи Ильича Мечникова / О. Н. Мечникова. – М. : Гос. изд-во, 1926. – VIII, 232 с.
 23. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Історія та сучасність (1865–2015) / редкол.: Ю. Ф. Ваксман, В. В. Глебов, Л. М. Дунаєва [та ін.]; голов. ред. І. М. Коваль. – Одеса : ОНУ, 2015. – 963 с.
 24. Олійник Ю. Олександр Олександрович Браунер – натураліст, дослідник природи Північного Причорномор'я / Ю. Олійник, В. Лобков // Теріологія в Україні. Ч. 1 : [100 визначних дослідників минулого] / упоряд. та ред. І. Загороднюк ; Укр. теріол. т-во та Нац. наук.-природн. музей НАН України. – Київ, 2022. – С. 55–58. – (Novitates Theriologicae ; P. 14).
 25. Польські стародруки з колекції університетської бібліотеки = Starodruki polskie ze zbiorów biblioteki uniwersyteckiej : каталог / упоряд., пер. укр., пол. Г. В. Великодна ; наук. ред. В. Валецький. – Вид. 2-ге, допов. – Одеса : ОНУ, 2019. – 391 с., [20] арк. іл.
 26. Про затвердження Порядку відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства культури України № 437 від 14.06.2016 // Законодавство України : інформ.-пошук. система / Верх. Рада України. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0936-16#Text> (дата звернення: 11.01.2025). – Назва з екрана.
 27. Протоколы заседаний Совета Императорского Новороссийского университета за 1878 г. : заседание от 7 дек. 1878 г. / Новорос. ун-т. – Одеса : Тип. Ульриха и Шульце, 1878. – Ст. 22.
 28. Протоколы заседаний Совета Императорского Новороссийского университета за 1879 г. : заседание от 16 нояб. 1879 г. / Новорос. ун-т. – Одеса : б. и., 1879. – Ст. 19.
 29. Пузанов И. И. Мемуары : в 3 т. / И. И. Пузанов. – Одесса : изд-во ВМВ, 2014. – Т. 2. – 520 с.
 30. Пузанов И. И. Мемуары : в 3 т. / И. И. Пузанов. – Одесса : изд-во ВМВ, 2015. – Т. 3. – 379 с.
 31. Рубинштейн Д. Отчет о состоянии библиотеки студенческого биологического кружка при Новороссийском университете за 1914, 1915 и 1916 годы / Д. Рубинштейн // Сб. студен. биол. кружка при Новорос. ун-те. – Одесса, 1917. – № 5. – С. 113–115.
 32. Рукописные и документальные материалы И. И. Мечникова / под ред. А. П. Музыченко. – М. : Бюро науч. информ., 1960. – 260 с.
 33. Севастьянов В. Д. Життя і діяльність академіка Д. К. Третьякова / В. Д. Севастьянов, В. О. Кузнецов, Н. В. Кузнецова // Развитие зоологических исследований в Одесском университете: академик Д. К. Третьяков и его научная школа : сб. воспоминаний и науч. тр. / отв. ред. В. А. Лобков ; Одес. гос. ун-т им. И. И. Мечникова. – Одесса : Астопринт, 1999. – С. 6–14.
 34. Третьяков Д. К. Автобіографічний нарис / Д. К. Третьяков // Развитие зоологических исследований в Одесском университете. Академик Д. К. Третьяков и его научная школа. – Одесса : Астопринт, 1999. – С. 60–68.
 35. Флоровский Г. Историческая записка о деятельности Студенческого биологического кружка при Новороссийском университете за первое десятилетие его существования (1904–1914) // Сборник студенческого биологического кружка при Новороссийском университете. – Одесса, 1917. – № 5. – С. 102–109.